

(1513–1593) az élen,²⁶ aki elsőként fordította az *Aithiopikát* francia nyelvre, rájöttek, hogy az Obsopoeus-féle kiadás tele van hibákkal és igyekeztek újabb kéziratait felkutatni. Ezért amikor Enyedi azt írja, hogy „javított kódex nem állt a rendelkezésemre,” tulajdonképpen a bázeli kiadásról ír, tehát nem állít valótlanúságot. Hogy ezt ilyen ködös formában teszi, talán az lehet az oka, hogy nem akart ellentmondásba keveredni Báthory Zsigmond előtt, akinek a támogatásával szerette volna megjelentetni ezt a művet. Miután az volt a fő érve a fejedelemnek, hogy „Korvin Mátyás könyvtárából, mint deszka a hajótörésből, került elő,” nem állíthatta róla, egyben azt is, hogy hibás, hogy valószínűleg további kéziratai is léteznek. Viszont azt sem hallgathatta el, mivel nagyon jártas volt a görög nyelvben, hogy észlelte, hogy hibás. Hasonló véleménynek ad hangot Conrad Gessner is, aki szintén lelkes olvasója és nagy rajongója volt Héliodórosznak. A *Bibliotheca universalis*-ban a következőket írja:

„Néhány évvel korábban lelkem arra ösztönzött, hogy belenézsek ebbe a műbe, és annyira megtetszett, hogy addig mással nem is tudtam foglalkozni, amíg a végére nem értem. Ha a görög szöveg nem lett volna oly sok helyen hibákkal elrontva, még inkább élveztem volna.”²⁷

BERKES KATALIN

Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében.* Az Esterházy-család könyvtára¹ a leggazdagabb korabeli magyarországi gyűjtemények egyike, örvendetes módon a kötetek nagy része ma is kézbe vehető. A könyvtár megőrizte több, a magyar művelődés-, irodalom- és egyháztörténet számára jelentős katolikus és protestáns egyházi személy, főir és tudós könyveit. A kiterjedt rokonságnak köszönhetően megőrközték, vagy megvásárolták azokat.

A kismartoni és a moszkvai anyagot végignévezve három 16–17. századi protestáns püspök gyűjteményét külön is érdemes megvizsgálni: Beythe Istvánét,² Kanizsai Pálfi Jánosét³ és Ceglédi Szabó

²⁶ Enyedi utal rá az olvasóhoz írt előszóban, noha név szerint nem említi: „...saját nyelvükre fordítva a franciák – úgy tudom – nagyon kedvelik...” I. LATZKOVITS Miklós fordításában: *Enyedi válogatott, i. m.* (5. jegyzet) 36.

²⁷ L. GESSNER: *Bibliotheca universalis, i. m.* (9. jegyzet) 301.: „Mihi sane ante annos aliquot hoc opus animi gratia inspicienti, ita placuit, ut aliud prius agerem nihil, quam operis finem attigissem, et nisi plurimis locis exemplar Graecum mendis inquinaretur, multo amplius delectasset.” Magyarul, saját fordításomban.

* Kutatásaimat a Klebelsberg-, majd a Bolyai-ösztöndíj támogatta.

¹ A gyűjtemény történetére: MONOK István: *Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai*. In: *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra. Az Esterházy-család. A 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai*. Szerk. CZOMA László. Keszthely, 2005. [2007!] /Kastélykonferenciák III./ 91–101. – MONOK István: *Esterházy-könyvtár*. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. I. Calagnini-Falkoner*. Főszerk. KÖSZEGHY Péter. Bp. 2004. Balassi Kiadó, 427. (A továbbiakban: *MAMÚL*) – KÖRNER, Stefan: *A Bibliotheca Esterházyana*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk. MONOK István. Bp. 2005. OSZK, 61–63.

² Könyveinek legnagyobb része ma a németújvári ferences kolostorban található, de a kismartoni és a moszkvai Esterházy könyvek között is felbukkannak bejegyzései. Vö.: MONOK István–ÖTVÖS Péter–ZVARA Edina: *A németújvári protestáns iskola könyvtára*. (A Kárpát-medence korai könyvtárai – előkészületben)

³ SZELESTEI NAGY László: *Kanizsai Pálfi János dunántúli püspök könyvei*. In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*. Szerk. BÁLINT István János. Bp. 1987. OSZK, 125–126.

Pálét.⁴ A possessorbejegyzések, a tartalmi és személyes megjegyzések vizsgálata lényeges eleme egy autopszián alapuló munkának. A moszkvai Idegennyelvű Könyvtár, a kismartoni Esterházy Alapítvány és az Országos Széchényi Könyvtár együttműködésének köszönhetően az elmúlt években ez számomra lehetővé is vált.

Kanizsai Pálfi János személye, munkássága viszonylag jól ismert a hazai egyháztörténetben. Minden alapvető munkában szerepel, s külön kötet is készült életéről.⁵ Levelezését, egyháztörténeti feljegyzéseit Thury Etele adta ki.⁶ A heidelbergi egyetemen tanult (1609–1610) Szegedi Márton költségén.⁷ Hazatérte után többek között Pápan volt lelkész (1612–1626), itt hozta létre az első magyarországi presbitériumot. Batthyány Ferenc meghívására Németújvárra ment (1626–1633). Állítólag Batthyány Ádám nevelője volt,⁸ aki miután katolikussá lett, nevelőjét sem kímélve, durván elküldte a birtokán szolgáló protestáns lelkészeket, tanárokat (1633).⁹ 1629-ben, a po-

⁴ SZELESTEI NAGY László: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvtárának kötetei*. In: *Adalékok a 16–20. századi magyar művelődéstörténethez*. Szerk. BÁLINT István János. Bp. 1987. OSzK, 97–124.

⁵ *Új Magyar Irodalmi Lexikon. II.* Főszerk. PÉTER László. Bp. 1994. Akadémiai Kiadó, 954. (VARGA Imre) (A továbbiakban: *ÚMIL*) – *MAMŰL V. Jordánszky-kódex–kolostorépítéset*. Főszerk. KÖSZEGHY Péter. Bp. 2006. Balassi Kiadó, 80–81. (KISS Anna) – ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. LADÁNYI Sándor. Bp. 1977. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 291–292. – HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980. Bp. 1981. OSzK, 285. (A továbbiakban: HELTAI: *Adattár ...*) – *Szenci Molnár Albert naplója*. Közzéteszi: SZABÓ András. Bp. 2003. Universitas. /Historia litteraria 13./ 212. (A továbbiakban: *Szenci Molnár Albert naplója*) – MAKÁR János: *Kanizsai Pálfi János élete és munkássága*. New Brunswick, 1961. (A továbbiakban: MAKÁR: *Kanizsai Pálfi János ...*) – THURY Etele: *Kanizsai Pálfi János püspökké választása és halála*. = *Protestáns Szemle* 1903. 470–487. (A továbbiakban: THURY: *Kanizsai Pálfi János ...*) – *RMNy* 1315, 1316, 1553 – *RMKT* XVII/8. 1976. 182–187.

⁶ *Pathai István, Kanizsai Pálfi János, Alvinczi Péter, Csatári György, Samarjai János, Csene Péter és Pécseli Király Imre reform. papok levelei, 1620–1636*. = Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár (3.) 1904. 40–81. (A továbbiakban: MPEA) – *Pathai István és Kanizsai Pálfi János levelezése (1607–1636)* = MPEA (4.) 1905. 49–92. – *Kanizsai Pálfi János feljegyzései, levelei*. = MPEA (7.) 1908. 115–140, 146–147, 154, 156–197. – *Adatok a dunántúli ref. egyházkerület történetéhez*. = MPEA (8.) 1910. 1–105; MPEA (9.) 1910. 43–112. – *Adatok a felsődnemelléki ref. egyházkerület történetéhez*. MPEA (9.) 1910. 1–42. – *A körmenői Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1527–1625*. IVÁNYI Béla anyaggyűjtése. Előszó: MÁLYUSZ Elemér. Sajtó alá rend. SZILASI László. Munkatársak: BEKE Éva, MOLNÁR Klára. Szeged, 1990. JATE. /Adattár 29/1./ 298–304, 306–307, 313–314, 317–321. (A továbbiakban: Adattár 29/1.)

⁷ SZAKÁLY Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Bp. 1995. Balassi Kiadó, 216. – HELTAI: *Adattár ...*, i. m. (5. jegyzet) 285. – HELTAI János: *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Bp. 1994. Balassi Kiadó. /Humanizmus és reformáció 21./ 35. /A továbbiakban: HELTAI: *Alvinczi Péter ...*

⁸ Ezt Koltai András téves adatnak véli, mivel semmilyen forrás nem bizonyítja. Takáts Sándor említette többször is, hogy Poppel Éva „János pápai papra” bízta fia nevelését. Tőle vették át ezt az adatot a szakírók. Vö.: KOLTAI András: *Batthyány Ádám és könyvtára*. Bp. 2002. OSZK. /A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai IV./ 21./ (A továbbiakban: KOLTAI: *Batthyány Ádám ...*)

⁹ FAZEKAS, István: *Die Rekatholisierung Adam Batthyáns im Jahr 1629*. In: *Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum. 13–14. Schlaininger Gespräche 1993/1994*. Red. von Gustav REIGRABNER, Gerald SCHLAG. Eisenstadt, 1999. /Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Bd. 102./ 299.

zsonyi országgyűlésen Bethlen Gábor erdélyi fejedelem előtt szónokolt. 1629-től 1641-ig a dunántúli református egyházkerület szuperintendense volt. 1634-től haláláig Kiskomáromban szolgált.

Könyvei

Kanizsai Pálfi János könyvtáráról túlzás lenne beszélni, helyesebb, ha olvasmányműveltségét vizsgáljuk. Jóllehet számos protestáns lelkész könyvhagyatékáról készült összeírás a korban, sajnos azonban a dunántúli püspökről még nem került ilyen elő. Így még inkább ráutaltak vagyunk a tulajdonjegyével ellátott könyveire. Ezért is nagy öröm, hogy az eddig ismert hat kismartoni mellé újabb hetet tudtunk állítani a moszkvai kutatásoknak köszönhetően. Három olyan könyvről tudunk, amelyben szerepel ugyan tulajdonosi bejegyzése, de nem tudjuk, jelenleg mely gyűjteményben vannak ezek a kötetek. Írásait és kapcsolatait ismerve azonban részletesebb képet kaphatunk egykori olvasmányairól. További adatok alapján (pl. levelezése és vitája kortársaival) és saját, kinyomtatott műveit is ideszámítva, kb. még 15 művet sorolhatunk könyvei közé. Így körülbelül 30 kötetes kis tékáról beszélhetünk. Valószínűleg több könyve volt Pálfinak, hiszen könyvei között magyarországi kiadványt alig találunk.

Könyveibe a nevén kívül egy-két esetben megörökítette azt, hogy kitől kapta, vagy hogy hol, mennyiért vette. Nem készített jegyzeteket, nem húzott alá számára fontos mondatokat, részeket. Szerencsés esetben néha a saját nevén kívül a korábbi vagy a későbbi tulajdonos neve is szerepel a könyvében. Ezek a fontos adalékok tovább gazdagítják ismereteinket a korabeli könyvgyűjtési szokásokról.

Pálfi könyvei valószínűleg a 17. század közepén vagy második felében kerülhettek be az Esterházyak könyvtárába. Nem tudjuk azonban biztosan, hogy melyik Esterházy-családtag idején váltak a könyvek ezen bibliotéka részévé.¹⁰

Peregrinációja

A heidelbergi universitas az akkori Európa egyik legjelentősebb egyeteme volt, a század elején élte a fénykorát.¹¹ Miután a kedvelt wittenbergi egyetem túlságosan ortodoxszá vált, a magyarországi protestáns diákok inkább Heidelberget választották felsőbb tanulmányaik folytatására. Kanizsai Pálfi János Samarjai Jánossal és Pécseli Király Imrével 1609-ben iratkozott be a Neckar-menti egyetemre.¹² Ottlétükre, tanulmányaikra több forrással is rendelkezünk, hiszen a magyarországi diákok adatait többen is összegyűjtötték.¹³ Az egyetem vezető személyisége David Pareus (1548–

¹⁰ SZAKÁLY Ferenc: *Pápa a török korban*. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből*. Főszerk.: KUBINYI András. Pápa, 1994. Pápa város Önkormányzata, 136–137.

¹¹ HAUTZ, Johann Friedrich: *Geschichte der Universität Heidelberg. I–II. Band*. Hasonmás kiad. Hildesheim–New York, 1980. Az egyetemet és a várost Tilly spanyol zsoldosai 1622-ben feldúlták, aminek Szenci Molnár Albert is szemtanúja volt.

¹² HELTAI: *Adattár ...*, i. m. (5. jegyzet) 285.

¹³ Uo. 243–347. – SZABÓ András: *A heidelbergi egyetem levéltárának magyar vonatkozású iratai (1560–1622)*. In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Főszerk. JANKOVICS József. Bp. 2007. MTA–ITI. <www.iti.mta.hu/szorenyi60.html> – SEIDEL, Robert: *Der ungarische Späthumanismus und die calvinistische Pfalz*. In: *Deutschland*

1622) az újszövetségi, Quirinus Reuter (1558–1613) pedig az ószövetségi teológiai tudományok professzora volt.¹⁴ Pálfi 1610. május 5-én Pareus,¹⁵ 1610. október 20-án pedig Reuter elnöklete alatt nyilvánosan vitázott.¹⁶

Heidelbergben ismerkedett meg Szenci Molnár Alberttel, s valószínűleg az ő biztatására mentek el Frankfurtba, Freiburgba, Giessenbe, Marburgba, ahol meglátogatták Rudolph Gocleniust (1547–1628).¹⁷ A marburgi egyetem tanulója volt Fegyverneki Hajtó János, az ő társaságában üdvözölte a herborni híres doktorokat: Johannes Piscator, Georgius Pasorist, Johann Heinrich Alstedet, valamint a neves nyomdászt, Christoph Corvinust.¹⁸

A peregrinusok a külföldi egyetemeken való tanulás, utazás alkalmával szerezhatték meg könyveik egy részét, ekkor alapozhatták meg leendő könyvtárukat, vagy az ott vásárolt könyvvel mondhattak köszönetet mecénásuknak, patrónusuknak. A heidelbergi peregrinusok szoros kapcsolatban voltak egymással, s volt tanárakkal, Pareussal is. Leveleztek egymással, kikérték egymás véleményét a kor fontos teológiai kérdéseiben, könyveket küldtek egymásnak, s üdvözlő versekkel köszöntötték társaik műveit.¹⁹ Egykori tanárának személyes hatása és műveinek recepciója jól követhető a vita-iratokban, s a könyvjegyzékekben.²⁰ Pareus a 17. század első évtizedeiben a magyarországi közéletben (politika, eszmetörténet, egyházi élet) is évekig nagy befolyással volt a kor vezető személyiségeire. Többekkel állt levelezésben,²¹ akik különböző kérdésekben kikérték szakértői véleményét – gondoljunk csak a Veresmarti- vagy az Újfalvi-perre. Pálfi biztosan ismerte egykori tanárának műveit, azonban nem ismerünk olyan Pareus-könyvet, amelyben szerepel Pálfi bejegyzése; továbbá egyetlen olyan könyv sem ismert, amelyről biztosan tudnánk, hogy azt peregrinációja alkalmával vette volna.

und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen während der Renaissance. Hrg. Wilhelm KÜHLMANN, Anton SCHINDLING. Bearb. Wolfram HAUSER. Stuttgart, 2004. Franz Steiner Verlag, 227–251.

¹⁴ DRÜLL, Dagmar: *Heidelberger Gelehrtenlexikon, 1386–1651.* Berlin–Heidelberg–New York–Barcelona–Hongkong–London–Mailand–Paris–Tokio, 2002. – MAKÁR: *Kanizsai Pálfi János ...*, i. m. (5. jegyzet) 15.

¹⁵ PAREUS, David, praesid.; KANIZSAI PÁLFI, Johannes, resp.: *Positiones theologicae de pape romani pontificis maximi pseudo-ecclesia a Rob. Bellarm. Descripta, et de Christi pontificis magni vera ecclesia in scripturis fundata ... sub praesidio ... D. Davidis Parei ... respondebit Johannes Paulides Canisaeus Hung ... 5. Maji 1610.* Heidelbergae, typ. Johannis Lancelloti, [1611.] 28 p. RMK III. 5827 – A kismartoni Esterházy könyvtárban van egy 19 művet tartalmazó kolligátum, amelyben szerepel ez a mű. (Coll. 7.) Jelzete: Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15,411 H/7.

¹⁶ E mű kinyomtatásáról nem tudunk. Vö. HELTAI: *Adattár ...*, i. m. (5. jegyzet) 286. – Történelmi Tár 1909. 452.

¹⁷ KISFALUDY Zsigmond: *Kanizsai Pálfi (Paulides) János följegyzései, 1600–1634.* = Történelmi Tár 1909. 451–452.: Signatura Memorialis Johannis Paulidae (vulgo Pálfi) Canisaei, de quibusdam suae ab adolescentia vitae periodis, partibus et actis. (A továbbiakban: KISFALUDY: *Kanizsai Pálfi (Paulides) János följegyzései ...*) – Szenci Molnár Albert naplójából a kevés adat miatt sajnos ez nem derül ki. Vö.: *Szenci Molnár Albert naplója*, i. m. (5. jegyzet) 154–157.

¹⁸ Uo. 15. – Pálfinak 1636-ból ismert egy a neves tudósoknak írt levele, akik akkor Gyulafehérváron tanítottak. Kiad. THURY Etele. = MPEA (6. jegyzet) (3.) 1904. 77–78.

¹⁹ HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 14.

²⁰ Uo. 71–73.

²¹ Levelezett például Miskolczi Csulyak Istvánnal, Szenci Molnár Alberttel, Alvinczi Péterrel, Hodászi Lukácsal, Bethlen Gáborral, Keserői Dajka Jánossal. In: HELTAI János: *David Pareus magyar kapcsolatai.* In: *Tudóslevelek. Művelődésünk külföldi kapcsolataihoz, 1577–1797.* Kiad. HERNER János. Szeged, 1989. /Adattár 23./ 13–76.

Hazatérte után, Magyarországon szerzett, olvasott könyvek

Kanizsai Pálfi János gyűjteményének azon könyvek teheték ki jelentősebb részét, amelyeket már itthon vásárolt, kapott ajándékba vagy olvashatott el. Olvasmányműveltsége szempontjából kiváló hely volt számára Németújvár, hiszen ott igen gazdag gyűjteménye volt mind a Batthyány-családnak, mind a birtokon működő protestáns iskolának. Külön ki kell emelnünk a nagyobb részben ide került gazdag Beythe-könyvtárat is.²² A Pápán lelkeskedő Pálfi még Batthyány Ferenc hívta meg 1625-ben,²³ aki kifejezetten tanult prédikátort keresett.²⁴ A főúr halála után bekövetkező „evangélikus fordulat” után ügye halasztódott, mert Lobkovitz Poppel Éva a reformátusokkal szemben az evangélikusokat támogatta – ennek ellenére idővel Pálfi elfoglalhatta a németújvári prédikátorságot.²⁵ A Batthyány-birtokok lelkeszei nagyobb részt reformátusok maradtak, ezért kellett Poppel Évának velük is jóban lennie.²⁶ Talán ennek jele az, hogy Pálfi két saját művét is neki ajánlotta: az egyik egy imádságos könyv: *Arany temjénező. Thuribulum aureum* (Pápa, 1632),²⁷ a másik pedig egy bibliai idézetek gyűjteménye: *Egymással való beszélgetése az Úr Christusnak és az nyomorult anyaszentegyháznak, melyből az Úr Christus azoknak, kik az ő nevéért háborúságot szenvednek, mit kívánnyon, és azok az ő nyomorúságukban magokat mint viseltyék, könnyen feltalálhatni* (Pápa, ca. 1624).²⁸

Valószínűsíthető, hogy mind Batthyány Ferenc, mind Batthyány Ádám ajándékoztak könyveket a könyvtárban a környezetükben működő prédikátoroknak. Lónyi Mihály udvari lelkésznek kellett Batthyány Ádám utasítására (1634) a protestánsoktól elvett ingatlanokat és ingóságokat, így a könyveket is átvennie.²⁹ Lónyi írja egyik levelében: „midőn az Bőyték könyveit megh hántam, nam nagysagodnak is magának is mutattam olliakat ott, a melyben Bottiani Boldisar neve azon kézzel volt irván, melliel a többiben”, és hogy „[Beke] Sigmond deák [németújvári számtartó] uram is beszélte minemü és menny könyvei voltak nagysagodnak Canisai János predikatornál”.³⁰ Milyen

²² MONOK István: *A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk. MONOK István. Bp. 2005. OSzK, 87–91. – *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert*. Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS. Band II: István MONOK–Péter ÖTVÖS–Edina ZVARA: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*. Red. von István MONOK. Eisenstadt, 2004. /Burgenländische Forschung. Sonderband XXVI./ – KOLTAI: *Batthyány Ádám ... , i. m.* (8. jegyzet) – Az Esterházy-könyvtárban nyolc könyvben szerepel Beythe István, Imre és András bejegyzése.

²³ MPEA (6. jegyzet) (9.) 1910. 79: Németújvár 1625. július 1. Batthyány Ferenc rendeletéből: „In hac synodo Spectabilis ac Magnifici Domini Francisci de Batthan in arce, vocationem in ecclesiam Nemet Ujvariensem, in locum Venerabili Domini Emerici Beythe demortui, coram viva voce, praesente Venerabili Domino superintendente, obtulit Joanni Paulidi Canisaei ecclesiae Papensi ministro et seniori.”

²⁴ Kanizsai Pálfi János pápai prédikátor levele Batthyány Ferencnek, 1624. október 30. Pápa. In: Adattár 29/1. (6. jegyzet) 339. levél, 303–304. Pálfi meghívásáról ekkor még nem volt szó, Batthyány Ferenc kérésére ő segített egy tanult lelkészt keresni Németújvárra.

²⁵ Elődei voltak: Beythe István 1585–1612, Pathai István 1612–1626.

²⁶ KOLTAI: *Batthyány Ádám ... , i. m.* (8. jegyzet) 16–20.

²⁷ RMNy 1553: 19. század alapján feltételezhető mű.

²⁸ RMNy 1315

²⁹ KOLTAI: *Batthyány Ádám ... , i. m.* (8. jegyzet) 94.

³⁰ Lónyai Mihály levele Batthyány Ádámnak. Győr, 1635. november 30.: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend. és a függelékét összeáll. HERNER János, MONOK István. Szeged, 1983. JATE Központi Könyvtár. /Adattár 11./ 206. Nr. 332. – KOLTAI: *Batthyány Ádám ... , i. m.* (8. jegyzet) 94–95.

könyvekről lehet szó? Kanizsai elődjének, Beythének könyvei? Két olyan könyvről mindenképpen tudunk, amelyben mind a Beythe-család egyik tagjának, mind Kanizsai Pálfi bejegyzése szerepel.

Az egyik Johann Funck (1518–1566) német evangélikus teológus *Chronologia* című munkája (Basileae, 1554).³¹ A kötetben a két prédikátor possessorbejegyzésén kívül érdekes művelődéstörténeti adalékok olvashatók. Beythe István Bécsben, 1554-ben vette meg a könyvet, s az egyes évszámokhoz magyar nyelvű megjegyzéseket fűzött.³²

„E könyv később a vele valószínűleg rokonsági viszonyban lévő – amennyiben Beythe első vagy második nejének anyja Pálfi Erzsébet volt – Kanizsai Pálfi János birtokába került, akinek élete némely nevezetesebb eseményeiről ebbe a könyvbe tett saját följegyzései is olvashatók: Signatura Memorialis. Johannes Paulidae (vulgo Palfi) Canisaei, de quibusdam suae ab adolescentia vitae periodis, partibus et actis.”³³

A másik Stanisław Sokołowski (1537–1593) lengyel katolikus teológus, prédikátor, Báthory István udvari papjának munkája, a *Nuntius salutis, sive de incarnatione ... sermones quinque* (Kraków, 1588).³⁴ Ebben a kötetben csak Beythe Imre és Pálfi possessorbejegyzése található.

Batthyány Ádám 1629-ben katolizált, többek között Pázmány Péter hatására.³⁵ Takáts Sándor írja nem kevés rosszállással:

„Ki térítette őt a katolikus vallásra, nem tudjuk. Lehet, hogy ő is Pázmány hatalmas szavára hagyta ott szülői hitvallását. Annyi bizonyos, hogy Pázmány Péter a túlzó hitbuzgóság útjára terelte őt ... Igen ám, de a papok, a kik Batthyány Ádámot körülfozták, nem elégedtek meg az áttérésével, hanem a protestánsok ellen való gyűlöletet is beléoltották. Nekik ugyanis nem türelmes hívőre, hanem erőszakos, kardos harcosra volt szükségük.”³⁶

Kanizsai Pálfi János 1631-ben, egy Pathai Istvánnak írt levelében panaszodik:

„Megsirrattam ifjú patrónusom hitehagyását, aki egy évvel ezelőtt sokak példájától indítva a pápista vallásra állt ... A németújvári eklézsiában igen bizonytalan az állásom, s tisztem megfelelő ellátására is alig alkalmas, marasztásom pedig bizonytalan itt. Félek ugyanis, hogy a patrónus hiánya vallásváltoztatást hozzon magával és vezessen be.”³⁷

³¹ Kötés: reneszánsz bőr, kapsokkal. Poss.: 1) Emptus Viennae Austriae flor. 2 Hung. d. 28 1554 mense Septemb.; 2) Johannes Paulide; Joh(annes) Paulid(es) Canisaeus; 3) Sum St(e)ph(an)i Beythe lapidani et amicor(um). Megj.: a kötetben latin nyelvű jegyzetek vannak. Mai lelőhelye: Turócszentmárton, Slovenská národná knižnica. Jelzete: IB 28312 – Említi: KISFALUDY: *Kanizsai Pálfi (Paulides) János följegyzései ...*, i. h. (17. jegyzet) 454.

³² Uo. 450.

³³ Uo. 450–454.

³⁴ Pecsét: Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15,346 H/3. Poss.: 1) Emerici Beythe Magyarokerekinii comparatus. 1595. Jan. 10. (címlap r.); 2) Ioh(annes) P(aulides) Canisaeus (uo.) Mai lelőhelye: Moszkva, Idegennyelvű Könyvtár. Jelzete: Inv. 612755.

³⁵ KOLTAI: *Batthyány Ádám ...*, i. m. (8. jegyzet) 2002. 27.

³⁶ TAKÁTS Sándor: *Zrinyi Miklós nevelőanyja*. = Budapesti Szemle 1916. 221.

³⁷ Heltai János fordítása latinból. In: *Régi magyar levelestár, XVI–XVII. század. II. Vál.*, sajtó alá rend., bevezette és a jegyzeteket összeáll. HARGITTAY Emil. Bp. 1981. Magvető. /Magyar Hirmondó/ 15–16. – THURY Etele = MPEA (6. jegyzet) (3.) 1904. 70–76. Nr. 26. – MAGYAR, Arnold: *Güssing: ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation*. Graz, 1976. 144.

Batthyány Ádám 1633-ban írta meg hírhedt levelét, amelyben felszólítja a protestáns prédikátorokat, hogy hagyják el birtokait. Pálfinak is mennie kellett, ám amikor elhagyta Németújvárt, nem tudta elvinni személyes dolgait, később ment vissza azokért. Batthyány félreérthette Pálfi későbbi visszatértét, s egy durva hangú levélben szólította fel birtoka elhagyására. A megtört Pálfi is levélben válaszolt:

„Hanem mintegy akkor, mikor Ujvárról a Nagyságod szárnya alul kibudostam, a nagy sietséggel való indulás és akkorbeli esős időnek alkalmatlansága miatt, portékámat, a mi volt, velem el nem vihettem, hanem itt együtt is, másutt is hagyni kényszerítettem: mostani jó útnak alkalmatosságával, annak az én portékámnak meglátásaért és innét elvitetéséért jöttem ide a Nagyságod jószágába.”³⁸

Talán ekkor vitte magával a fentebb említett Funck- és Sokolowski-kötetet.

Kanizsai Pálfi János lelkészként, esperesként, szuperintendensként leginkább teológiai, egyháztörténeti, szervezeti kérdésekkel foglalkozott, mind hivatalból, mind a felekezetének író, alkotó magánember. Egyházvezetőként kiemelkedő jelentőségű volt az első protestáns presbitérium megszervezése Pápán. Ezen munkálataihoz talán összehasonlításként használta fel az esztergomi egyházmegegyezéséről szóló művet: *Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis* (Bécs, 1560).³⁹

Korának legfontosabb teológiai kérdéseire tartozott az úrvacsora tana. Ez volt az egyik olyan téma, amelyben leginkább elmélyült, amelyről ő is írt. Természetesen úgy, hogy ismerte mind társainak, mind ellenfeleinek műveit. Nem véletlenül, hiszen a protestáns felekezeten belül a predesztináció és az ubiquitas mellett az egyik legvitatottabb téma volt. Annak ellenére, hogy a reformátorok már kezdetektől megegyezésre törekedtek az úrvacsora kérdésében, még a reformátusok is szembe kerültek egymással. A békeségre törekvők azon munkálkodtak, hogy a protestáns felekezetek a fundamentumokban értsenek egyet⁴⁰ – ami pedig nem tartozik ide, az nem lényegi kérdés.

Pathai István (1555–1632) pápai, németújvári lelkész, majd szuperintendens, rendszeresen levelezett Pálfival.⁴¹ Az úrvacsora tanról szóló művét mindenképpen olvasta, s talán saját példánya is volt neki: *Az sacramentokról in genere és kiváltképpen az Úr vacsoráiról való könyvecske ...* (Sicz, 1592).⁴²

Pálfi munkájában és egész életében nagy szerepet játszottak heidelbergi tanulótársai, akiket a legjelentősebb irénikus írókként tartunk számon. Hazatérve is rendszeresen tartották a baráti és a hivatalos kapcsolatot.⁴³ Pécseli Király Imre (1590 k.–1641 k.)⁴⁴ a heidelbergi diákközösség tagjaként, Szenci Molnár Albert németországi barátjaként valószínűleg segítkezett az *Oppenheimeri Biblia*

³⁸ THURY: *Kanizsai Pálfi János ...*, i. h. (5. jegyzet) 477.

³⁹ A kötet jelenleg nincs meg. Adatait Johann Harich 1937-es leírásából ismerjük: Kötés: vaknyomásos bőr. Poss.: Johannis Paulidae Canisaei (címlap r.) Jelzete: Esterházy 15,467 J/2.

⁴⁰ HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 1994. 54.

⁴¹ Lásd a 6. jegyzetet!

⁴² *RMNy* 705, *RMK* I. 266 – *MPEA* (6. jegyzet) (7.) 1908. 155–156: Komjáti, 1615. szeptember 9. A reformátusok és az ágostai hitvallásúaknak az úrvacsora dolgában történt megegyezéséről fennmaradt egykorú magyar szöveg, aláírói: Patha István és Szenci Csene Péter.

⁴³ Lásd a 6. jegyzetet!

⁴⁴ *ÚMIL* (5. jegyzet) III. 1597. (VARGA Imre) – HELTAI János: *Irénikus eszmék és vonások Pécseli Király Imre műveiben*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk. VARJAS Béla. Bp. 1987. Akadémiai Kiadó. /*Memoria Saeculorum Hungariae* 5./ 209–230. (A továbbiakban: HELTAI: *Irénikus eszmék ...*)

kiadásában (1612).⁴⁵ A *Consilium* (Kassa, 1621)⁴⁶ című hitvitázó műve a protestánsok megbékélésére buzdít. Pécseli vitte Veresmarti Mihály „vallásbeli akadémikait” és Újfalvi Katona Imre *Tractatus de patrum ...* (Francofurti, 1611)⁴⁷ című munkáját Heidelbergbe Pareus számára.⁴⁸ Pálfi biztosan ismerte és használta katekizmusát (Pápa, 1624).⁴⁹

Samarjai János (1585–1652)⁵⁰ Kanizsai Pálfi heidelbergi tanulóútasa, David Pareus tanítványa, később református püspök. Pareus fő művéből, az *Irenicumból* több részt is lefordított. Írásait az irénizmus gondolata hatja át, melyet a katolikusokra is kiterjesztett. Pálfi biztosan használta barátja műveit: *Magyar harmónia, az az Augustana és az Helvetica Confessio articulussinak eggyező értelme ... Ez mellé Paraeus David d. Irenicumjából XVIII rágalmas articulusra való feleletek és az egységére kétféle indító okok adattanak* (Pápa, 1628);⁵¹ *Az helvetiai valláson levő ecclesiáknak egyházi ceremóniájokról és rend tartásokról való könyvetske ...* (Lőcse, 1636).⁵²

Szenci Molnár Albert (1574–1634)⁵³ a magyar későreneszánsz művelődés egyik legkiemelkedőbb személye, még heidelbergi peregrinációja idején ismerkedett meg Kanizsai Pálfi Jánossal, s később is kapcsolatban maradtak. Pathai István 1612-ben zsinatot hívott össze Kőreskútra, ahol több lelkes felavatására került sor, többek között ekkor iktatták be pápai tisztebe Pálfit. A jegyzőkönyv tanúsága szerint ezen az ünnepségen Molnár is részt vett Robertus Novilius belga barátjával.⁵⁴ Molnárnak bármely műve szóba jöhet, hogy azt olvasta Kanizsai Pálfi, de talán legvalószínűbbek bibliakiadásai és a protestánsok uniójáról írt műve:⁵⁵ *Szent Biblia* (Hanau, 1608; Oppenheim, 1612),⁵⁶ *Idea Christianorum Ungarorum sub tyrnide turcica* (Oppenheim, 1616).⁵⁷

Vitapartnereinek művei

Kanizsai Pálfi János egy-két fennmaradt könyvéből és megírt műveiből kiderül, hogy igen jól ismerte ellenfeleinek írásait, nézeteit is, legyenek azok katolikusok, evangélikusok vagy saját felekezete-béliek is.

⁴⁵ RMNy 1037, RMK I. 434, 435 – SZABÓ András: *Szenci Molnár Albert és a magyar időmértekes vers. Egy frissen felfedezett alkalmi költemény margójára*. In: Uő: *Respublica litteraria. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról*. Bp. 1999. Balassi Kiadó. /Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 2./ 115.

⁴⁶ RMNy 1247, RMK II. 416

⁴⁷ APPONYI H 713

⁴⁸ HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 83, 161–163.

⁴⁹ RMNy 1317

⁵⁰ *ÚMIL* (5. jegyzet) III. 1760. (KECSKEMÉTI GÁBOR) – KATHONA Géza: *Samarjai János gyakorlati teológiája*. Debrecen, 1939. – HELTAI: *Irenikus eszmék ...*, i. h. (44. jegyzet) 210–212. – HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 161–163.

⁵¹ RMNy 1419, RMK I. 573

⁵² RMNy 1654, RMK I. 662

⁵³ *ÚMIL* (5. jegyzet) III. 1948–1950. (IMRE MIHÁLY)

⁵⁴ Kiad. THURY Etele. = MPEA (6. jegyzet) (7.) 1908. 121.

⁵⁵ P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai: előzmények és fogadtatás*. Bp. 2006. Universitas. /Historia litteraria 21./ – IMRE MIHÁLY: *Szenci Molnár Albert „Idea Christianorum”-a*. In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században*. Szerk. VARJAS Béla. Bp. 1987. Akadémiai Kiadó. /Memoria Saeculorum Hungariae 5./ 231–252.

⁵⁶ RMNy 971, RMK I. 41, 412 – RMNy 1037, RMK I. 434, 435

⁵⁷ RMK III. 1174

Silvestro Mazzolini (Prierias) (1456–1523) dominikánus teológus, inkvizítor. A 16. század elejének egyik legjelentősebb katolikus vitázója, Luther nagy vitapartnere. Szerepe volt Johannes Reuchlin elítélésében. Számos műve közül kiemelkedik a *Sylvestrinae Summa*, amelyet negyven-szer adtak ki. Pálfinak egy Plantin-kiadás volt meg (Antverpia, 1569).⁵⁸

Pázmány Péter (1572–1637) művei közül többet is ismert. Két vitairata biztosan megvolt Pálfinak, ezekben possessorbejegyzése is szerepel: *Az igazságnak győzedelme, melyet az Alvinczi Péter tükörében megmutatott Pázmány Péter* (Pozsony, 1614),⁵⁹ *Rövid felelet két kálvinista könyvecskére, melyeknek egyike okát adgya, miért nem felelnek az kálvinista prédikátorok az Kalauzra, másika Itinerarium catholicumnak nevezetik* (Bécs, 1620).⁶⁰

A 17. század első felének egyik legjelentősebb református írójának, Alvinczi Péternek (1570–1634)⁶¹ Pálfi volt az egyik legheszebb bírálója. A reformátusok leginkább azért bírálták a kassai prédikátort, mert ostyával osztotta az úrvacsorát, amely még az irénikusok között is szokatlan volt. Pálfi úgy vélte, hogy habár Alvinczi az ubiuitas-tan ellen volt, de ostyát használt úrvacsoraszertől. Kaméleon természetűnek tartotta,⁶² akiről senki sem tudta, hogy vajon helvét vagy ágostai hitvallású. Az 1619. évi pozsonyi országgyűlésen Pálfi és Alvinczi tartotta meg a karácsonyi istentiszteletet a redeknek. Pálfi feljegyzése szerint, amikor Alvinczi „kirakta a maga ostyáit”, csak tizenhét kommunikálóját volt, azok is leginkább alacsony rangúak. Nála ezzel szemben ötször annyian úrvacsoráztak, többnyire főnemesek. Pálfi magatartása miatt Alvinczinak Bethlen Gábor parancsára ki kellett adnia egyik írását, amelyben az üdvösségre nézve közömbösnek, adiaforonának minősíti a kovászos vagy kovásztalan kenyér használatát.⁶³ *Az Úrnak szent vacsorájáról szóló rövid intés* (Kassa, 1622).⁶⁴

1613-tól rendszeres viták folytak az úrvacsora-tanról a református Pálfi és az evangélikus tábor vezető prédikátorai között. A sárvári származású evangélikus prédikátor Zvonarics István (17. sz. első fele) munkájának címéből következik, hogy Pápai János prédikátor valamely táblát készített az úrvacsoratanról.⁶⁵ Ez a prédikátor valószínűleg Kanizsai Pálfi János volt, Zvonarics az ő műveire felelve írta meg cáfolatát: *Az úr vacsorája dolgában különböző tudományokról Pápai János prédikátortól formált táblának meghamisítása ...* (Csepreg, 1625).⁶⁶

⁵⁸ 1. köt.: Kötés: pergamen, zöld. Poss.: Johannis Paulidae Canisaei Emt. Posenii (...) Anno 1620. (címlap r.) Superexlibris: I P C I 6 [20] Pecsét: Zimmer III. Kasten L. Regal 7. Megj.: die 23. augusti 1571(?) (...) viennae pro talenis(?) duobus, 17 pro ligatura (...) 32. (előzőklap r.) Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer II. Kasten L. 7. sor. – 2. köt.: Kötés: pergamen, zöld. Poss.: Johannis P. Canisaei Emt. Posenii An(no) 1620. (címlap r.) Pecsét: Zimmer III. Kasten L. Regal 7. Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer II. Kasten L. 7. sor.

⁵⁹ RMNy 1078, RMK I. 451 – Vö.: FÖRISOVÁ, Marta: *17. századi pozsonyi nyomtatványok possessorai.* = Magyar Könyvszemle 2000. 4. sz. 484.

⁶⁰ RMNy 1203, RMK I. 505

⁶¹ ÚMIL (5. jegyzet) I. 31–32. (HELTAI János) – MAMŰL (1. jegyzet) I. 96–97. (TAMÁS Zsuzsanna–CSILLAG István) – HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 95–155.

⁶² MPEA (6. jegyzet) (9.) 1910. 36: „Petrus Alvincius ecclesiae Cassoviae pastor, homo chameleontis” – MAKÁR: *Kanizsai Pálfi János ...*, i. m. (5. jegyzet) 56.

⁶³ HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 109.

⁶⁴ RMNy 1263, RMK I. 522

⁶⁵ RMNy 1316

⁶⁶ RMNy 1326

A sárvári lelkész, Nádasdy Pál udvari papja, majd püspök Zvonarics Mihálynak (1570–1625)⁶⁷ az úrvacsora tanról írott tanítását Pálfi biztosan olvasta: *Az Úr vacsorája idvösséges tudományának útába való rövid bemutatás ...* (Csepreg, 1643).⁶⁸ A művel együtt jelent meg Lethenyi István írása: *Ez sacramentomhoz tartozó egynéhány hasznos kérdésekkel és feleletekkel meg jobbítván* (Csepreg, 1643).⁶⁹

A neves csepregi prédikátor, Lethenyi István (1580-as évek vége–1653)⁷⁰ Zvonarics Mihállyal és Istvánnal együtt vitázott Pálfiival és Pathai Istvánnal, leginkább az úrvacsoráról. Pálfi biztosan olvasta Lethenyi vitairatát: *Az kálvinisták magyar harmóniájának ... meghamisítása* (Csepreg, 1633).⁷¹ A munka azért is jelentős, mert Lethenyi ebben említi Kanizsai egyik elveszett művét: *Sárvári konyhárul Lethenyi Istvántul Pápára némely csemege kívánóknak ... küldetett nyúlhusnak abálása ...* (1613).

Külön kell szólni arról a két prédikátorról, akiknek ügye a református egyházon belül és kívül is nagy visszhangot kavart. Veresmarti Mihály (1572–1645) református prédikátor⁷² katolizálása szinte az egész országot lázban tartotta, ügyének híre külföldre is eljutott. Az ügy mind a katolikusok, mind a reformátusok számára presztízskérdésnek számított. Veresmarti írásba foglalt kétegyeit, „akadékaik” Pálfi és két peregrinus társa, Pécseli és Samarjai vitték Heidelbergbe, hogy arra Pareus adjon választ.⁷³ Biztosan olvasta Veresmarti vitairatát, amelyet Leonardus Lessius németalföldi jezsuita művéből készített: *Tanácskozás, melyiket kelljen az külömböző vallások közül választani ...* (Pozsony, 1611).⁷⁴

Újfalvi Anderkó Imre (†1616 k.) református író és prédikátor⁷⁵ a püspöki visszaélések miatt lépett fel a püspöki hivatalok ellen. Az ellene indított per (Újfalvi-per) az 1610-es években zajlott,⁷⁶ amelynek a Veresmarti-ügyhöz hasonlóan szintén eljutott a híre Európa más országaiba is. Elbocsátották prédikatori állásából, tömlöcbe vetették, s halálra ítélték. Bethlen Gábor ítélete következtében „csak” száműzetés lett a büntetése. Hodászi Lukács és Milotai Nyilas István, a tiszántúli egyházkerület püspökei eljárásuk igazolása érdekében kikérték David Pareus véleményét.⁷⁷ Pathai István dunántúli püspök 1615-ben sürgette Pálfit, „hogy küldje el számára olvasásra Pareusnak egy közérdeklődésre számottartó levelét”. Valószínűleg Pareusnak 1614. augusztus 5-én az Újfalvi-ügyben írt első levele lehet a kért irat, s amely Pareus több magyar tanítványához is eljuthatott, így Pálfihoz is. Pálfi valószínűleg ismerte és használta az Újfalvi Imre által összeállított református egyházi és temetési énekeskönyvet: *Keresztyéni énekek ...* (Debrecen, 1602).⁷⁸

⁶⁷ *ÚMIL* (5. jegyzet) III. 2325. (KECSKEMÉTI Gábor)

⁶⁸ *RMNy* 1991

⁶⁹ *RMNy* 1991

⁷⁰ *ÚMIL* (5. jegyzet) II. 1219. (VARGA Imre) – *MAMŰL VII. Lethenyi – műgyűjtemény.* Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Bp. 2007. Balassi Kiadó, 7. (BRETZ Annamária)

⁷¹ *RMNy* 1560, *RMK* I. 626

⁷² *ÚMIL* (5. jegyzet) III. 2242. (BITSKEY István)

⁷³ HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 30. – *Veresmarti Mihály megtérése históriája.* Kiad., bev. IPOLYI Arnold. Bp. 1875. 263–274. – *Vörösmarti Mihály kálvinista prédikátor megtérése históriája.* Sajtó alá rend. JANKOVICS József, NYERGES Judit. Bp. 1992. Argumentum.

⁷⁴ *RMNy* 1025, *RMK* I. 431

⁷⁵ *ÚMIL* (5. jegyzet) III. 2160. (VARGA Imre)

⁷⁶ KESERŰ Bálint: *Újfalvi Imre és a magyar későreneszánsz.* = *ActaHistLittHung* (VIII.) 1967. 3–16. – KESERŰ Bálint: *Újfalvi Imre és az európai későhumanista ellenzék.* = *ActaHistLittHung* (IX.) 1969. 3–46.

⁷⁷ HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 85–91.

⁷⁸ *RMNy* 886, *RMK* I. 376

Kanizsai Pálfi feltehetőleg a katolikus egyház, a pápaság ellen készült egy történeti munkát kiadni, mely munkálataihoz jeles középkori, kortárs katolikus és protestáns szerzők művét is igyekezett elolvasni, megszerezni. Fennmaradt könyvei közül több is ehhez a témához kapcsolható: *Nicephori Callisti Xanthopuli, scriptoris vere catholici, ecclesiasticae historiae libri decem et octo ...* (Basileae, 1553);⁷⁹ Fridericus Balduinnak, a wittenbergi egyetem neves tanárának a pápaságról írott munkája később a pápai lelkési és püspöki utódjáé, Ceglédi Szabó Pálé lett: *Phosphorus veri catholicismi ...* (Wittebergae, 1626).⁸⁰

Gondolatait Szenci Csene Péterrel is megosztotta, aki levélben buzdította a további forrásgyűjtésre:

„Most igen értékes források vannak a kezemben erről a tárgyról. Én, kinek csak a témáról beszéltem (mondják): folytasd, ha ezeket a forrásokat megszerezheted, mint Panvinus⁸¹ és Ciccarella,⁸² nem fog kárba veszni.”⁸³ – „Historia de vitis ac gestis Pontificum Romanorum ... a D.N. Iesu Christo usque ad Paulum II. ... emendatior ... annotationum Onuphrii Panvini accessione nunc illustrior reddita. Cui ... acc. Supplementum ... per eundem Onuphrium usque ad Pium V. et ... per Antonium Cicarelam porro ad Paulum V. ... Accesserunt ... omnium pontificum verae effigies.”

Kanizsai Pálfi János fennmaradt levelei arról tanúskodnak, hogy ha munkájához valamely könyvet nem tudta megszerezni, társaitól kért segítséget. Egyik Pathai Istvánnak szóló levelében az Exodus tanulmányozásához kért kommentárokat. Pathai válasza is ismert (1615):

„Semmiféle az Exodusra vonatkozó kommentárom nincs, kivéve Tremmelius és Franciscus Junius *Annotatioi*, mivel neked bőségesen elég a te kiváló tehetséged, nincs szükséged hosszú kommentárra. Gallust elküldöm hozzád.”⁸⁴

Másik levelében arról értesíti, hogy felső Vazul szolgálójával el is küldte.⁸⁵ Míg Immanuel Tremmelius és Franciscus Juniust ismerjük, két kiváló teológus, addig még nem sikerült kideríteni, ki is ez a Gallus.

⁷⁹ Kötés: fatáblás, vaknyomásos bőr, egykor csatos. Poss.: Johannis P. Canisaei dono datus a circumspect. Viro D. Stephano Czor Ginzii An(no) 1626. (elülső kötéstábla, belül). Superexlibris: K. N. 1533. Pecsét: 1) Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15,839 N/2; 2) Helikon Kastélymúzeum Könyvtár E 019 (E 20). Megj.: a kötetben aláhúzások, latin nyelvű jegyzetek vannak. Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. középső szekrény, 4. oszlop 5. sor.

⁸⁰ Kötés: pergamen. Poss.: Johannis P. Canisaeus, Vener. Viro, D. Paulo Czegledi, Charissimo meo comp(at)ri sincero pector[...] donavi, Papae 4. [...] An(no) 1634. (elülső kötéstábla, belül). Pecsét: Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15,640 K/8 Megj.: a Thurzó Györgynek szóló ajánlásban aláhúzások, jegyzetek vannak. Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. középső szekrény, 4. oszlop 5. sor.

⁸¹ Panvinio, Onofrio (1530–1568) egyháztörténész, archeológus. Paolo Manuzio „antiquitatis heluo”-nak, Scaliger pedig „pater omnis historiae”-nak nevezte. A Vatikáni Könyvtárban dolgozott.

⁸² Ciccarelli, Antonio (†1599): teológus, historiográfus. Írt Liviusról, a császárokról, a római pápákról, s a Vatikáni Könyvtárról.

⁸³ *Szenci Csene Péter (1575 k.–1622) református lelkész levelei Kanizsaihoz (1622)*. Kiad. THURY Etele. = MPEA (6. jegyzet) (3.) 1904. 50–51. – MAKÁR: *Kanizsai Pálfi János ...*, i. m. (5. jegyzet) 60.

⁸⁴ Kanizsai Pálfi János leveleskönyve, 1611–1638. Mai lelőhelye: Debreceni Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Pápa). Jelzete: DREL, 21/a. (01037.) (A továbbiakban: Kanizsai leveleskönyve), itt: 120. – MAKÁR: *Kanizsai Pálfi János ...*, i. m. (5. jegyzet) 60.

⁸⁵ Kanizsai leveleskönyve, 121.

Ismerte, olvasta az egyházatyák jeleseit is. A possessorbejegyzések szerint Ágostontól,⁸⁶ Johannes Chrysostomustól⁸⁷ és Joannes Damascenustól⁸⁸ volt meg egy-egy kötet.

Pálfi tulajdonosi bejegyzése szerepel még Keresztúri Pál katekizmusában, a *Christianus lactens*ben (Gyulafehérvár, 1637).⁸⁹ A Rákóczi-fiúk, majd Bethlen Miklós nevelőjének ezen pedagógiai munkája 1639-ben került Kanizsai Pálfihoz.

* * *

A 17. század első felében a magyarországi protestáns papság felső rétege azon személyekből került ki, akik valamely jeles európai egyetemen tanultak. Ezáltal művelt, széles látókörű személy lett belőlük, s rajtuk keresztül a magyarországi reformáció szoros, élő kapcsolatban maradt az új európai szellemi áramlatokkal.⁹⁰ Kanizsai Pálfi János heidelbergi tanulóévei jó alapot adtak képzettségének, s nem véletlen hogy a korban a főurak kifejezetten a tanult prédikátorokat szerették volna meghívni udvarukba. Azon heidelbergi peregrinusok közé tartozott, aki hazatérve a legmagasabb egyházi tisztséget is betöltötte, szuperintendens lett. Egyházának, felekezetének élő, dolgozó személy volt. Egész életében olyan emberek vették körül, akik meghatározták korukat.

⁸⁶ AUGUSTINUS, Aurelius; *Omnium operum... primus [-decimus] tomus ... repurgatorum a mendis innumeris ...* Ed Desiderius ERASMUS. Tom. 9. Basileae, Froben, 1529. 823 p. 2° – Kötés: 16. századi vaknyomásos, fatáblás bőr. Poss.: Johannis Paulidae Canisai Empt. K1 &50. (címlap r.) Pecsét: Inv. 15,760 M/2 (címlap r.) Megj.: a kötetben latin nyelvű kézírásos bejegyzések vannak. Mai lelőhelye: Moszkva, Idegennyelvű Könyvtár. Jelzete: Inv. 628197.

⁸⁷ JOHANNES Chrysostomus; *D. Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani in omnes D. Pavli epistolae commentarii, quotquot apud Graecos extant latinitate donati, quorum bona pars quae hactenus desiderabatur ...* Interpr., trad.: Wolfgang MUSCULUS, Desiderius ERASMUS. Basileae, ex off. Joan. Hervag., 1536. [8], 619, [1] p. 2° – Kötés: 16. századi fatáblás, vaknyomásos bőr. Pecsét: Inv.: 15,733 L/7. Poss.: 1) Ex libris Joannis Turh (címlap); Sum Joannes Turh (előzékclap); Ex libris Johannis Thurch (első kötéstabla, belül); 2) Johannis Paulidae Canisai dono datum a Rvd. D. Francis. Pathy Anno 1626 (címlap r.); 3) Francisci Pathij et fratrum Christianorum (uo.); 4) Altissimus Comitatis Cargitor (uo.) Mai lelőhelye: Moszkva, Idegennyelvű Könyvtár. Jelzete: Inv. 1603629.

⁸⁸ JOHANNES Damascenus; *Joan. Damasceni viri suo tempore in divinis primatum tenentis, omnia quae hactenus ... haberi potuerunt opera, ad vetustiora Graecorum exemplaria ... emendata ... De orthodoxa fide ... Lib. IIII. Quantum bona opera viventium defunctis prosint ... sermo. Praeterea historia Josaphat et Barlaam, quam ferunt Trapezontium transtulisse. Eiusdem Damasceni vita ...* Interpr.: Jacques LEFÈVRE D'ETAPLES, Johannes OECOLAMPADIUS. Basileae, Petrus, 1535. [23], 140, 135, [1] p. 2° – Kötés: 17. századi(?), elszínesedett papír és bőr. Pecsét: Inv.: 15,687 L/4. Poss.: Iohan(nes) P(aulides) Canisaeus (címlap r.) Megj.: a kötet rossz állapotban van. Mai lelőhelye: Moszkva, Idegennyelvű Könyvtár. Jelzete: Inv. 612773.

⁸⁹ RMNy 1674, RMK II. 508 – Kötés: vaknyomásos bőr. Pecsét: Bibliotheca C. P. Esterházy No. Inv. 15,333 H/3. Poss.: 1) Johannes Paulides Ergo Radecki (hátsó kötéstabla, belül); 2) Anno D(omini) 1638. Clariss. ac Venerabilis D(omi)nus Joannes Paulidae Canisaeus Ep(isco)pus ex munificentia Caelsiss(imi) Transyl(vaniae) Principis D. D. Georgij Rakoci hunc libellum cum alijs grati suscipiones Tyrnaviae, dum una in etermos Postyemensis pergeremus, donavit mihi Emerico Gal. Quem pro utilissimo viatico tibi fili Stephani Gál traditum velim. A(nn)o D. 1639. Septemb. 3. 9no die Wezpremio, itineri et studiorum gram. commisisit nraq. limina reliquisti. 3) Clariss. ac venerabilis D(omi)nus Johannes Paulides Canisaeus Ep(isco)pus (...) (uo.) Supralibros: S S P C C 1 6 3 9. Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. középső szekrényor, 4. oszlop, 2. sor

⁹⁰ HELTAI: *Alvinczi Péter ...*, i. m. (7. jegyzet) 12.

Annak ellenére, hogy nem maradt fenn túl sok könyve Kanizsai Pálfi Jánosnak, egyéb adatokból mégis csak egyfajta képet alkothatunk olvasmányműveltségéről. Egy olyan eruditív ember képe rajzolódik ki előttünk, aki egyaránt olvasta a kortárs s a közel kortárs szerzőket, igen képzett volt a korabeli teológiai hitvitákban. Ahhoz, hogy eredményes munkát tudjon végezni, hogy meggyőzően tudjon fellépni vitapartnereivel, vallási ellenfeleivel szemben, erre szüksége is volt. Fennmaradt művei, alkotásai, levelezése alapján egy rendkívül impulzív, tevékeny emberrel ismerkedhetünk meg.

ZVARA EDINA

Nicolaus Müller, brassói könyvnyomtató kiadói programjához. 1681-ben Brassóban megjelent a 17. századi német kegyességi irodalom egyik kiemelkedő alkotása, a kor egyik legkedveltebb lutheránus prédikációírójának, Heinrich Müllernek elmélkedésgyűjteménye, a *Geistliche Erquickstunden*.¹ Ezzel az edícióval közel egy időben Lőcsén, év megjelenése nélkül, Samuel Brewer is kiadta a munka Szenci Fekete István által készített magyar fordítását.² Erre a műre, illetve a brassói könyvnyomtató munkásságára szeretném ráirányítani a figyelmet.

Az elmélkedésgyűjtemény szerzője a 17. századi lutheránus művelődés kiemelkedő alakja és elismert szerzője volt, Lübeckből származott, később Rostockban tevékenykedett. Prédikatori tehettségét bizonyítja, hogy mindössze huszonnégy évesen, 1653-ban kinevezték a rostocki Mária templomban archidiakónusának, 1671-től haláláig (1675-ig) pedig szuperintendens volt. Kegyeségi irodalmi alkotásai tették őt széles körben elismertté és közkedvelté, a legismertebbek ezek közül: *Der Himmlische Liebes-Kuß* (1659), *Kreuz- Buß- und Bet-Schule* (1661), *Geistliche Erquickstunden* (1664-65). Két prédikációgyűjteménye, az *Apostolische Schlußkette* és az *Evangelische Schlußkette* a 19. századig folyamatosan megjelent újrakiadásokban is. Prédikációit gondolati gazdagság és képekben bővelkedő nyelv jellemzi, 1659-ben homiletikai munkát is megjelentetett (*Orator ecclesiasticus*). Az egyházi zene népszerűsítésében is szerepet vállalt, *Geistliche Seelenmusik* címmel négyszáz éneket tartalmazó gyűjteményt állított össze, amelyhez egy elmélkedést is illesztett a zenének az istentiszteleten betöltött szerepéről.

Elsősorban mégis mint szenvedélyes prédikátor emelkedett ki kortársai közül. Retorikai tehetsége és belső elhivatottsága prédikációinak áttörő erőt adott. Nyíltan elutasította és írásaiban több helyütt is kárhoztatta a megmerevedett, külsőségekre adó ortodox vallásosságot,³ különösen ostorozta azokat a lelki tanítókat, akik nem őszintén, nem szívből végzik hivatásukat.⁴ Stílusára jellemző, hogy példáival, megkapó képeivel, közérthető ábrázolásmódjával az azonosulás lehetőségét kínálja az olvasók/hallgatók számára, személyes vallásosságra ösztönözve őket. A kortárs elmélkedő írásokra gyakran jellemző édességes szó-, és üres jelzőéktéményekkel nem él, művei mind az intellektuális, mind az érzelmi túlfeszítettségtől mentesek. Munkásságával egyháza lelki életének megújítására törekedett, a pietizmus egyik előfutárának tekintik. 1675. május 5-én keltezett levelében egyetértően ír Spenernek az Arndt *Postilla* előszavaként (*Pia Desideria*) megjelent reformter-

¹ RMK II. 1479

² RMK I. 1601

³ Ismert volt az egyház négy néma bálványa elmélete, miszerint a mai keresztyéneknek négy néma templombéli bálványa van: a szószék, a keresztelőmedence, a gyóntatószék és az oltár. Ezekkel a külsőségekkel vizsgáltják sokan magukat ahelyett, hogy igaz lelki életet éljenek.

⁴ »Was nicht von Herzen gehet, geht auch nicht zu Herzen«, mondja a *Geistlichen Erquickstunden* 157-es elmélkedésében.